

Katarzyna Doliwa

- ▶ Uniwersytet w Białymstoku
(University of Białystok, Poland)
- ▶ e-mail: kdoliwa@uwb.edu.pl
- ▶ ORCID: 0000-0001-8583-8379

DOI: 10.15290/mhi.2025.24.02.31

O ZASTOSOWANIU FILOZOFII JĘZYKA POTOCZNEGO DO BADANIA PRAWA – CAUSATION IN THE LAW HERBERTA L.A. HARTA I TONY’EGO HONORÉGO

Abstrakt

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie pracy brytyjskich prawników Herberta Lionela Adolphusa Harta i Tony’ego Honorégo pt. *Causation in the Law*, wydanej po raz pierwszy w roku 1959, jako modelowego przykładu zastosowania metod filozofii analitycznej – zwłaszcza jej miękkiej wersji, zwanej „filozofią języka potocznego” – do badania prawa. Praca ta jest przykładem specyficznego spojrzenia na problemy prawne, to próba rozstrzygania problemów prawnych, jak pisał Hart, „w perspektywie filozofii”.

Artykuł przywołuje podstawowe założenia filozofii analitycznej, na tle których prezentowane są rozwiązania przyjęte przez autorów *Causation...* Przyświeca im przekonanie, że dotychczasowe definicje przyczynowości nie do końca i nie zawsze sprawdzają się w praktyce prawniczej. Hart i Honoré przyjmują, że stosowane dotychczas w prawie pojęcie przyczyny jest zbyt ograniczone, i proponują ujęcie znacznie szersze. Autorzy, czyniąc zadość ogólnym regułem filozofii analitycznej, wykonują pracę metodą „drobnych kroków” – badają pojęcie przyczyny w prawie wnikliwie, analizują setki spraw z różnych dziedzin prawa i różnych prawnych porządków, a ich celem jest wypracowanie nowej, bogatszej i inspirującej koncepcji przyczynowości.

Przedstawione w książce pojęcie przyczynowości nie jest jednolite, to cała grupa pojęć skupionych wokół centralnej idei przyczynowości, rozumianej jako fizyczna manipulacja

lub interwencja, przy czym wszystkie peryferyjne rozumienia przyczynowości w jakimś sensie odnoszą się do rozumienia centralnego. Ta nowa koncepcja przyczynowości, różna od ujęć dotychczasowych i silnie zakorzeniona w założeniach filozoficznych, stała się inspiracją i punktem wyjścia dla współczesnych autorów podejmujących temat przyczynowości w prawie.

Słowa kluczowe: filozofia analityczna, filozofia języka potocznego, H.L.A. Hart, T. Honoré, przyczynowość w prawie

ON THE APPLICATION OF THE PHILOSOPHY OF ORDINARY LANGUAGE TO THE STUDY OF LAW – CAUSATION IN THE LAW BY HERBERT L.A. HART AND TONY HONORÉ

Abstract

The purpose of this article is to present the work of British lawyers H.L.A. Hart and T. Honoré titled *Causation in the Law*, first published in 1959, as a model example of the application of the methods of analytic philosophy – especially its soft version, called “ordinary language philosophy” – to the study of law. This work is an example of a specific view of legal problems, it is an attempt to solve legal problems “in the perspective of philosophy.”

The article recalls the basic assumptions of analytical philosophy as the background of which the solutions adopted by the authors of *Causation...* are presented. The authors of the paper on the concept of causation in law are guided by the conviction that the existing definitions of causation do not fully and always work in legal practice. Hart and Honoré accept that the concept of causation used in law so far is too limited and propose a much broader approach. The authors, doing justice to the general rules of analytical philosophy, carry out the work using the “small steps” method – they study the concept of causation in law in depth, analyze hundreds of cases from different fields of law and different legal orders, and their goal is to develop a new, richer and inspiring concept of causation.

The concept of causation presented in the book is not uniform, it is a whole group of concepts centered around the central idea of causality, understood as a physical manipulation or intervention, with all peripheral understandings of causality in some sense relating to the central understanding. This new conception of causality, which is different from previous approaches and strongly rooted in philosophical assumptions, has become the inspiration and starting point for contemporary authors addressing the topic of causation in law.

Keywords: analytic philosophy, ordinary language philosophy, H.L.A. Hart, T. Honoré, causation in law

1. Wprowadzenie

Zastosowanie wskazań filozofii analitycznej do rozważań prawniczych jest dziś uznaną metodą badania prawa, choć nie ma wśród badaczy konsensusu, jaka nazwa jest w tym wypadku adekwatna – czy wypada mówić o analitycznej filozofii prawa, analitycznej teorii prawa, analitycznej jurysprudencji, czy raczej o istnieniu pewnych problemów filozofii prawa, które wymagają ujęcia analitycznego¹. Możliwe, że w odniesieniu do pewnych współczesnych nurtów zasadne będzie sformułowanie „postanalityczna filozofia prawa”². Oczywiście analityczne podejście do badania prawa, które w drugiej połowie XX wieku zdominowało europejski dyskurs prawniczy, obok zdeklarowanych zwolenników miało także swoich krytyków³. Wydaje się jednak, że drobiazgowa analiza słów i pojęć zawsze była w jakimś stopniu, w mniejszym lub większym zakresie, w badaniu prawa obecna⁴ – prawo jest zakotwiczone w języku, jest zjawiskiem o charakterze językowym; prawa są formułowane i ogłaszane za pomocą słów, a stosowanie prawa, orzekanie w sprawach prawnych w oczywisty sposób wiąże się z interpretacją językową⁵.

Jednym z prekursorów analitycznej orientacji w dwudziestowiecznej teorii i filozofii prawa, a zarazem jednym z najbardziej znaczących uczonych profesjonalnie przygotowanych do prowadzenia badań na gruncie prawa i filozofii jest Herbert Lionel Adolphus Hart⁶. Hart słynie przede wszystkim z ustalenia relacji między prawem a moralnością i zaproponowania nowej wersji pozytywizmu prawniczego, jednak

¹ J. Stelmach, R. Sarkowicz, *Filozofia prawa XIX i XX wieku*, Kraków 1999, s. 139–140.

² Zob. M. Paździora, *Czym może się stać postanalityczna filozofia prawa?*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2015, t. 52, s. 11–18.

³ M. Beaney, *What is analytic philosophy?*, [w:] *The Oxford Handbook of The History of Analytic Philosophy*, red. M. Beaney, Oxford 2013, s. 3–4.

⁴ Związek myślenia prawniczego z metodą analityczną wynika być może ze szczególnego kontekstu, w jakim powstawał zawód prawniczy – jego początki przypadają na czasy średniowiecza, przesyczone myśleniem scholastycznym i koncentracją na tekście, konieczności jego egzegezy, zob. A. Kozak, *Myślenie analityczne w nauce prawa i praktyce prawniczej*, Wrocław 2010, s. 69–70.

⁵ Zob. R. Charnock, *Hart as Contextualist? Theories of Interpretation in Language and the Law*, [w:] *Law and Language. Current Legal Issues*, t. 15, red. M. Freeman, F. Smith, Oxford 2013, s. 128, zob. też J. Pieńkos, *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie, prawo w języku*, Warszawa 1999, s. 8.

⁶ Hart ma zarówno wykształcenie filozoficzne, jak i prawnicze, to zarazem prawnik teoretyk i prawnik praktyk, zob. J. Woleński, *Wprowadzenie*, [w:] H.L.A. Hart, *Eseje z filozofii prawa*, Warszawa 2001, s. 7.

na uwagę zasługuje także wkład filozofa w zbudowanie nowatorskiego podejścia do kwestii językowych; jego wysiłki zmierzające do wyjaśnienia istoty porządku prawnego koncentrują się w dużej mierze właśnie na problemach językowych. Hart badał prawo, wykorzystując rozmaite metody filozofii analitycznej, co widoczne jest w jego najbardziej cenionych pracach – w *Pojęciu prawa* (*The Concept of Law*) i *Esejach z filozofii prawa* (*Essays in Jurisprudence and Philosophy*).

Przedmiotem rozważań w niniejszym tekście będzie jedna z jego rzadziej dziś komentowanych prac – napisana wspólnie z Tonym Honorém książka *Causation in the Law*, stanowiąca pierwsze obszerne dzieło, w którym wykorzystano metody filozofii języka potocznego, nurtu filozofii analitycznej, do badania prawa. Zasady tego nurtu, tzw. filozofii oksfordzkiej, są we wspomnianej pracy stosowane konsekwentnie, wprost i w pełni (choć w *Pojęciu prawa* analiza pojęć przebiega według zasad filozofii języka potocznego, to w większym stopniu Hart korzysta tu z innych reguł filozofii analitycznej). *Causation in the Law*, dzieło szeroko dyskutowane w momencie pierwszego jego wydania, a dziś pozostające w cieniu *Pojęcia prawa*, pozostaje pracą niezwykle wpływową – wytyczyła ona, wraz z tą ostatnią, nowy *modus* badania i opisywania zjawisk i pojęć prawnych.

2. Filozofia języka potocznego

We wczesnych latach 50. XX wieku w brytyjskiej jurysprudencji panował zastój, który przełamany został przeniknięciem na grunt nauki prawa nowej filozofii języka potocznego. Na jej adeptów znaczny wpływ miała praca Ludwiga Wittgensteina pt. *Rozważania filozoficzne* (*Philosophical Investigations*), w której polemizował on ze swoimi wcześniejszymi poglądami, między innymi ze sformułowaną w młodości tzw. „obrazkową teorią znaczenia”, zakładającą, że każde zdanie jest obrazem pewnego możliwego stanu rzeczy. Wittgenstein porzucił tutaj swoje uprzednie, związane z formalizmem logicznym przekonania⁷, i dowodził teraz, że chcąc poznać prawdziwe znaczenia wyrażań, należy badać poszczególne konteksty, w jakich się one pojawiają.

Logika, która we wczesnej fazie twórczości austriackiego filozofa stała na piedestale, w jego późnym piśmarstwie została zdetronizowana, przestała być osnową języka

⁷ A.J. Ayer, *Filozofia w XX wieku*, Warszawa 2003, s. 143–148.

i świata. Zrezygnował on z założenia, że język jest wiernym odbiciem struktury rzeczywistości⁸, i dowodził, że chcąc poznać znaczenie słowa, należy nabyć umiejętność właściwego, adekwatnego operowania nim w różnych językowych sytuacjach, a samo poznanie definicji słowa to zdecydowanie za mało, by zdobyć wiedzę o jego możliwych znaczeniach⁹. Operację tę określił Wittgenstein mianem „gry językowej” i przekonywał, że znaczenie wyrażenń polega na ich użyciu¹⁰.

Dotychczasowa „obrazkowa” teoria znaczenia zastąpiona została „użyciową koncepcją znaczenia” (*the use theory of meaning*)¹¹. Filozof odkrył pluralizm języków – ustalił, że nie istnieje jeden, uniwersalny język, którego analiza daje wiedzę pewną o rzeczywistości; istnieje natomiast wiele wzajemnie przeplatających się języków – czyli „gier językowych”, w których wyrażenia funkcjonują w sposób normalny¹². Co istotne, choć gra językowa ma miejsce w języku, to posługując się nią, należy uwzględnić także aspekt pozajęzykowy, pozawerbalny – rzeczywiste sytuacje, w jakich znajduje się „gracz”, użytkownik języka. Aktualne znaczenie danego wyrażenia zostaje ustalone dopiero wówczas, gdy wyznaczy się określony obszar funkcjonowania danego wyrażenia, tzw. rodziny użycia¹³.

Ważnym ustaleniem późnego Wittgensteina było uznanie normy głoszącej poprawność potocznego użycia języka i przydanie w związku z tym nowej funkcji filozofii – ma ona pełnić funkcję terapeutyczną i stać na straży tego, by słowa nie wypadały z właściwych im gier językowych. Wittgenstein wskazywał, że rolą filozofa jest tropienie filozoficznych błędów, powstałych na skutek wstawiania wyrażenń w nieodpowiednie gry językowe, wskazanie tych sytuacji, w których w jakiś sposób nadużyto języka, wykorzystano go w niewłaściwy, nieuprawniony sposób – a takie nadużycia zdarzają się często, mamy do nich naturalną, wrodzoną skłonność. Posługiwanie się językiem leży zatem u źródeł wszelkiego filozofowania, rozumianego jako terapia błędów językowych. Kontynuatorzy

⁸ Zob. L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Warszawa 1970, teza 4.01, zob. też B. Brożek, *Granice interpretacji*, Kraków 2014, s. 88.

⁹ J. Adler, *Mapping the Ancient City: Historical Linguistics Conceptual Clarification*, [w:] *Philosophy of Language and Linguistics: The Legacy of Frege, Russell, and Wittgenstein*, red. P. Stalmaszczyk, Berlin–Boston 2014, s. 19–20.

¹⁰ L. Wittgenstein, *Dociekania filozoficzne*, Warszawa 2004, s. 11–13.

¹¹ J. Woleński, *Z zagadnień analitycznej filozofii prawa*, Warszawa–Kraków 1980, s. 40.

¹² L. Wittgenstein, *Dociekania....*, s. 20 i n.

¹³ Ibidem, s. 51–56.

myśli Wittgensteina dzielili jego pogląd, że filozofowie muszą być wyczuleni na sposób, w jaki język, a zwłaszcza ten stosowany w tradycyjnym podejściu do filozofii, może być sam w sobie źródłem filozoficznych problemów dotyczących natury świata¹⁴.

Wykorzystując dokonania późnego Wittgensteina, grupa brytyjskich filozofów wypracowała w powojennym Oksfordzie nową, rewolucyjną filozofię języka – filozofię języka potocznego, zwaną też filozofią lingwistyczną¹⁵. Członkiem tej grupy, który wywarł na Harta niebagatelny wpływ, był Gilbert Ryle, autor głośnej książki *Czym jest umysł* (*The Concept of Mind*). (Dzieło Ryle’a, poświęcone teorii umysłu i jego miejscu w ludzkiej rzeczywistości, zainspirowało Harta do nadania swojej najbardziej znanej pracy tytułu *The Concept of Law*¹⁶). W *Czym jest umysł* Ryle zrywa radykalnie z wywodzącą się od Platona tradycją kartezjańską – rozprawia się z „mitem kartezjańskim”, dotyczącym dualizmu duszy i ciała, a drugim ważnym tematem swojej pracy czyni problem właściwej dla filozofii metody badawczej¹⁷. Za podstawowe hasło Ryle’a i innych myślicieli z kręgu filozofii oksfordzkiej uznać można Wittgensteinowskie *ask for use*, sprowadzające się do postulatu, by podstawą i punktem odniesienia filozofowania uczynić baczne obserwowanie sposobu, w jaki ludzie używają języka¹⁸.

Potoczny rozsądek i potoczny język to filary filozofii Ryle’a – narzędzia, za pomocą których chce on zrewidować katalog podstawowych problemów filozofii i wykazać, że niektóre z nich są w istocie pseudoproblemami¹⁹. Ryle przyjmuje, że zadaniem filozofii jest ukazywanie logicznych konsekwencji przyjęcia danego twierdzenia; gdy

¹⁴ B. Bix podkreśla, że choć sam Wittgenstein nie zajmował się prawem, a przykłady zawarte w jego pracach nie odnoszą się do zjawisk prawnych, to wypracowane przez niego metody można bez problemu stosować w nauce prawa, zob. B. Bix, *The Application (and Mis-Application) of Wittgenstein’s Rule-Following Considerations to Legal Theory*, [w:] *Wittgenstein and the Legal Theory*, red. D.M. Patterson, Boudler 1992.

¹⁵ S. Soames, *Philosophical Analysis in the Twentieth Century*, Oxford 2003, s. 298.

¹⁶ N. McCormick, *H.L.A. Hart*, California 2008, s. 23–24.

¹⁷ Zob. G. Ryle, *Concept of Mind*, Chicago 1949 oraz G. Ryle, *Ordinary Language*, „The Philosophical Review” 1953, nr 62(2).

¹⁸ W. Marciszewski, *Wstęp*, [w:] G. Ryle, *Czym jest umysł*, tłum. W. Marciszewski, Warszawa 1970, s. 22.

¹⁹ Za jednego z poprzedników Ryle’a uznać można szkockiego filozofa Thomasa Reida (1710–1796), współczesnego D. Hume’a i egalitarystę, który odwoływał się do reguł zdrowego rozsądku (*common sense*), dowodząc, że do filozofowania zdolny jest każdy człowiek, zob. ibidem.

zdrowy rozsądek ujawni, że konsekwencje te są absurdalne, należy je przeformułować. Analiza lingwistyczna dowartościowuje powszechne użycie języka i ogranicza roszczenia filozofii²⁰. Postawę brytyjskiego myśliciela podsumowuje Witold Marciszewski, który pisze, że podziela on z częścią logików negatywny stosunek do filozofii, a z częścią filozofów negatywny stosunek do logiki. Konsekwencją takiej negacji jest afirmacja potocznego rozsądku, uwolnionego od ciężaru zagadnień filozoficznych, oraz afirmacja języka potocznego²¹.

Jeszcze silniejszy wpływ na Harta, gdy chodzi o kształtowanie się jego metody badania zjawisk prawnych, miały prace Johna L. Austina. Autor ten sugerował, by w centrum filozoficznych poszukiwań umieścić nie – jak dotychczas – rzeczowniki, w rodzaju „prawda” czy „rzeczywistość”, tylko przymiotniki – takie jak „prawdziwy” czy „fałszywy”²². Hart dzielił jego przekonanie o performatywnym charakterze pewnych wypowiedzi (w rodzaju „przysięgam”, „przysięgam”, „skazuję” czy „uniewinniam”), inspirowała go też Austinowska teoria aktów mowy. Między ustaleniami Austina a dokonaniem późnego Wittgensteina zachodzi wyraźny związek²³ – Austinowska konstatacja „akt mowy jako całość, w sytuacji mowy jako całości, jest jedynym rzeczywistym zjawiskiem, które w ostatecznym rozrachunku, jest warte wysiłku wyjaśnienia”²⁴ wpisuje się w wypowiedzi austriackiego filozofa na temat użycia języka i rozmaitych „gier językowych”.

Za Austinem Hart uznał język potoczny za pierwszy, a zarazem podstawowy język filozofa, który jest z konieczności początkiem każdego filozofowania. Przyjął, że skoro w języku potocznym odzwierciedla się doświadczenie wszystkich pokoleń, to właśnie on powinien stać się punktem wyjścia analizy filozoficznej. Do języka potocznego nie należy z całą pewnością ostatnie słowo – o ile takie może istnieć – należy do niego słowo pierwsze²⁵. Choć język potoczny nie musi wcale przynosić wiedzy pewnej,

²⁰ M. Stambulski, *Wiadomość od cesarza. Pojęcie prawa w teorii analitycznej i postanalitycznej*, Warszawa 2020, s. 47–48.

²¹ W. Marciszewski, op. cit., s. 23.

²² N. MacCormick, op. cit., s. 23.

²³ Mimo wyraźnych związków pomiędzy koncepcjami późnego Wittgensteina i J.L. Austina ten ostatni nie znał najprawdopodobniej treści *Dociekań filozoficznych*, jego teoria ma zatem charakter autonomiczny, zob. S.C. Levinson, *Pragmatyka*, Warszawa 2010, s. 264–265.

²⁴ J.L. Austin, *How To Do Things With Words*, Oxford 1962, s. 147.

²⁵ J.L. Austin, *A Plea for Excuses*, „Proceedings of the Aristotelian Society” 1957, vol. 57, s. 11.

to z niego bierze swój początek filozofia. Gdy zastanawiamy się, jakich w danej sytuacji użyć słów, nasza refleksja ma charakter nie tylko językowy, nie dotyczy tylko słów czy znaczeń; rozmyślając nad konkretnym przypadkiem użycia języka, dokonujemy oglądu pewnego fragmentu rzeczywistości. Język i świat w pewnym stopniu odpowiadają sobie, są komplementarne, a analiza użycia wyrażen jest w istocie, zdaniem Austina oraz jego ucznia i przyjaciela Harta, analizą o charakterze rzeczowym.

Hart z pewnością podpisałby się pod twierdzeniem swego mistrza, że „analiza pojęć języka potocznego przydaje wyostrzonej świadomości słów, aby wyostrzyć nasze postrzeganie zjawisk” („sharpened awareness of words to sharpen our perception of the phenomena”)²⁶. Filozoficzna analiza języka potocznego stała się sposobem wyjaśniania świata społecznego, a sam Hart pisał o swojej filozofii także jako o filozofii społecznej, z kolei swoją najwybitniejszą pracę, *Pojęcie prawa*, określił mianem eseju z zakresu socjologii deskryptywnej (czym wprowadził badaczy jego prac w niemąłą konfuzję)²⁷.

3. Nurty, cele i metody filozofii analitycznej

Przedstawiona wyżej filozofia języka potocznego w ujęciu Wittgensteina, Ryle’a i Austina była nową odstoną filozofii analitycznej. Na ukształtowanie się Hartowskiego sposobu filozofowania i ujmowania zjawisk prawnych znaczny wpływ wywarły także prace George’a Edwarda Moore’a, Bertranda Russella i Ludwiga Wittgensteina z wczesnego etapu jego pisarstwa – cenił on także twórców pierwszej wersji filozofii analitycznej²⁸. Józef Maria Bocheński wskazuje różnice w obrębie nurtu analitycznego i zaleca, by przyjąć co najmniej podział na twardą analizę zwaną *horse-shoe analysis* i analizę

²⁶ Ibidem, s. 8.

²⁷ Zob. M. Zirk-Sadowski, *Analityczna filozofia prawa*, [w:] *Filozofia prawa. Normy i fakty*, red. J. Hołówka, B. Dziobkowski, Warszawa 2020, s. 54; B. Edgeworth, *Legal Positivism and the Philosophy of Language: A Critique of H.L.A. Hart’s ‘Descriptive Sociology’*, „Legal Studies” 1986, t. 6, nr 2; A. Dyrda, T. Gizbert-Studnicki, „Socjologia deskryptywna” H.L.A. Harta, [w:] *Wielowymiarowość prawa*, red. J. Czapska, M. Dudek, M. Stępień, Toruń 2014, s. 286–287.

²⁸ Zob. F. Copleston, *Historia filozofii*, t. VIII, Warszawa 1989, s. 410 i n.

miękką, *soft-shoe analysis*²⁹, czyli opozycję między analizą matematyczno-logiczną a analizą języka potocznego.

Zwolennicy pierwszej, starszej szkoły kładą nacisk na poznawcze funkcje języka, a centralnym punktem swoich rozważań czynią pojęcie prawdy, drudzy z kolei szczególną uwagę poświęcają zjawisku komunikacji językowej, a pojęciem kluczowym czynią „intencję użytkownika języka”³⁰. Wyróżnione rodzaje analizy filozoficznej, mimo istotnych różnic, realizują wspólny paradygmat, a ich celem jest ustalenie, wedle nomenklatury Ryle’a, „logicznej geografii pojęć”, ustalenie logicznych związków między pojęciami³¹.

Sam Hart, aby wyodrębnić nurty w obrębie filozofii analitycznej, także dzieli ją dychotomicznie i wyróżnia jej wariant oksfordzki oraz model charakterystyczny dla filozofów z Cambridge. Choć zauważa oczywiste różnice między wyróżnionymi kierunkami – każdy z nich kładzie nacisk na co innego i odmiennie definiuje swoje cele, to podkreśla także to, co oba nurty łączy: „both were inspired by the recognition of the great variety of types of human discourse and meaningful communication, and with this recognition there went a conviction that longstanding philosophical perplexities could often be resolved not by the deployment of some general theory but by sensitive piecemeal discrimination and characterisation of the different ways [...] in which human language is used”³².

W każdej z odmian filozofii analitycznej to aspekt lingwistyczny wysuwa się na pierwszy plan. Już sama nazwa nurtu sugeruje, że przydaje się tu istotną wagę analizie pojęciowej, co może być uznane za swoisty tej filozofii wyznacznik. Oksfordzki

²⁹ Także w przypadku „polskiej szkoły analitycznej” wyróżnić można badaczy, którzy reprezentują nurt „miękki”, np. J. Wróblewski czy Z. Zieliński, oraz reprezentantów twardej analityki, takich jak J. Woleński i L. Nowak, zob. J. Stelmach, R. Sarkowicz, op. cit., s. 142.

³⁰ B. Stanosz, *Wstęp*, [w:] *Filozofia języka*, red. B. Stanosz, Warszawa 1993, s. 5.

³¹ Ryle pisał, że ustalenie „logicznej geografii pojęć” polega na znalezieniu prawidłowości rządzących zdaniami, które pojęcia te zawierają, wskazaniu zdań pozostających z nimi w relacji sprzeczności i zdań niesprzecznych oraz tych, które stanowią dla nich przesłanki, jak i tych stanowiących wypływające z nich wnioski. Próbami stworzenia takich „map” pojęciowych są powstałe dotąd rozmaite teorie poznania, teorie etyczne, estetyczne czy logiczne; niestety mapy te różnią się między sobą i nie są wolne od błędów, wyjątkiem jest tu logika matematyczna, zob. M. Hempoliński, *Brytyjska filozofia analityczna*, Warszawa 1974, s. 97–98.

³² H.L.A. Hart, *Essays in Jurisprudence and Philosophy*, Oxford 1983, s. 2.

filozof Henry H. Price za podstawowy cel filozofii analitycznej uznał klaryfikację pojęć i wyjaśnianie tego, co już w pewnym sensie wiemy. Podkreśla, że przedmiotem badania są tutaj pojęcia najbardziej podstawowe, takie jak „rzecz”, „jaźń”, „przyczyna”, „powinność”; sens filozofii analitycznej sprowadza Price do analizy kategorii³³.

Badacz pojęcia „filozofia analityczna” Józef Maria Bocheński (który zauważa, że nie można tu mówić o szkole w klasycznym rozumieniu tego terminu, i zakłada, że różne nurty filozofii analitycznej tworzą rodzinę raczej rozdartą niż szczęśliwą) do podstawowych reguł metodologicznych, uznawanych przez wszystkich analityków, zalicza przede wszystkim wykonywanie prac analitycznych metodą „drobnych kroczków”, co wiąże się z programowym odrzuceniem wszelkich wielkich syntez (reguła ta bardzo wyraźnie przyświecać będzie autorom *Causation...*), odrzuceniem utożsamiania filozofii ze światopoglądem. Reguła druga postuluje skupienie uwagi na badaniu znaczeń wyrażeń języka z jednoczesnym zanegowaniem istnienia „pojęć samych w sobie”, czy pojęć „zawieszonych w powietrzu”. Zasada kolejna nakazuje odrzucić irracjonalizm, czyli uznać racjonalność otaczającego nas świata. Norma następna zaleca obiektywizm, zakłada się tu, że filozofia może mieć charakter obiektywny, i postuluje porzucenie postawy subiektywnej w jej uprawianiu; wyniki badań filozoficznych mogą być, jak w przypadku nauki, intersubiektywnie uzasadniane. Te wspólne cechy myślenia analitycznego da się zamknąć w czterech hasłach – „analiza”, „język”, „logika” i „obiektywizm”³⁴.

Angielski filozof Charlie Dunbar Broad w pracy *Critical and Speculative Philosophy* z 1924 roku omawia cele stawiane filozofii analitycznej (którą nazywa filozofią krytyczną, w odróżnieniu od filozofii spekulatywnej, przy czym to ta pierwsza ma charakter prymarny i fundamentalny)³⁵ i za jeden z jej celów najważniejszych uznaje ustalanie znaczeń pojęć ogólnych, takich jak „zmiana”, „przyczyna”, „liczba” czy „własność”, obecnych zarówno w nauce, jak i w życiu codziennym. Znamienne, że nauki szczegółowe nie poświęcają w ogóle uwagi analizie pojęć, którymi się posługują, przyjmując arbitralnie pewne ich definicje i bezrefleksyjnie przechodząc do badania podpadających pod nie bytów.

³³ T. Szubka, *Filozofia analityczna. Koncepcje, metody, ograniczenia*, Wrocław 2009, s. 18–19.

³⁴ J.M. Bocheński, *Logika i filozofia*, Warszawa 1993, s. 36–41.

³⁵ Zob. K. Nielsen, *Broad's Conception of Critical and Speculative Philosophy*, „Dialectica” 1994, t. 48, nr 1, s. 47–64.

Procedurę taką uznaje Broad za niewłaściwą – zwykłe, intuicyjne rozumienie terminów ogólnych jest niedoskonałe, co widoczne jest zwłaszcza wtedy, gdy trzeba je zastosować do przypadków nietypowych („cases which are a little out of the ordinary”) – na przykład zdecydować, czy gdy mamy do czynienia z człowiekiem cierpiącym na ciężkie rozdwojenie jaźni, obcujemy z jedną osobą, czy też raczej z dwiema. Zarówno przeciętny człowiek, jak i przedstawiciele nauk szczegółowych nie mają pełnej wiedzy dotyczącej zakresu stosowalności pojęć ogólnych, a prawdopodobne jest, że wiedzy takiej dostarczyć może ich analiza. Najważniejszym zadaniem filozofii analitycznej jest rozjaśnianie mętnych z natury pojęć ogólnych, z pożytkiem dla nauk szczegółowych, które – choć wykorzystują pojęcia ogólne – nie są przecież naukami o nich samych³⁶ (przekonanie to z pewnością dzieli z Broadem Hart i Honoré).

Innym ważnym celem, który przed filozofią analityczną rysuje Broad, jest weryfikowanie powszechnie uznawanych zasad (np. zdania głoszącego, że każda rzecz ma swoją przyczynę); filozof analityczny powinien wyjaśnić dokładny sens i określić status każdej z nich, stwierdzić, czy dana zasada jest wywiedziona dedukcyjnie, czy indukcyjnie, czy ma charakter aprioryczny, czy aposterioryczny, czy też może żaden z wymienionych. Cele powyższe filozofia krytyczna osiągnąć może przede wszystkim dzięki dwóm metodom – zasadzie wyjątkowych przypadków (*Principle of Exceptional Cases*) i metodzie specjalnych sensów (*Principle of Pickwickian Senses*).

Pierwsza z nich głosi, że przy badaniu powszechnie używanych pojęć ogólnych warto przyjrzeć się sposobowi, w jaki znajdują one zastosowanie w odniesieniu do przypadków niezwykłych. Pozwoli to orzec, czy przypadki niezwykłe są takimi faktycznie, czy też tylko za takie uchodzą. Możliwe, że badanie danego pojęcia obejmowało niepełny zbiór przypadków, co bez uzasadnienia zawężyło zakres analizowanego pojęcia. Broad podaje przykład „bycia w miejscu” (*being in a place*) – relacji, która zazwyczaj odnosi się do bytów takich jak krzesła, relacji między miejscem a rzeczą. Można jednak zapytać o to, gdzie znajduje się lustrzane odbicie krzesła³⁷. Odpowiedź na to pytanie może być dwojaka – można stwierdzić, że tego rodzaju niematerialne byty mogą „być w miejscu” jedynie w sensie metaforycznym,

³⁶ T. Szubka, op. cit., s. 38–40.

³⁷ C.D. Broad, *Critical and Speculative Philosophy*, <http://www.ditext.com/broad/csp.html> (dostęp: 15.07.2025).

lub wykazać, że da się zbudować na tyle ogólne rozumienie tego pojęcia, by miało ono zastosowanie także do obiektów niematerialnych³⁸.

Druga z proponowanych metod – metoda specjalnych sensów, wynaleziona przez matematyków w związku z ich badaniami nad liczbami niewymiernymi, przywoływana wcześniej przez Moore’a, nakazuje staranne odróżnianie tego, do czego dane pojęcie się odnosi, od wszelkich teorii na temat przedmiotu odniesienia, które to mogłyby wpływać na rozumienie danego pojęcia; fakty należy oddzielić od ich opisów i analiz. Gdy ktoś twierdzi na przykład, że pojęcie świadomości nie ma odniesienia, nie twierdzi tym samym, że „świadomość nie istnieje”; brak odniesienia wiąże się z brakiem substratu świadomości, co wcale nie znaczy, że świadomości *nie ma*³⁹.

4. Zastosowanie zasad filozofii analitycznej w *Causation in the Law*

Pierwszym wystąpieniem, w którym Hart zarysował swój pogląd na badanie pojęć prawnych, był jego inauguracyjny wykład wygłoszony, gdy obejmował katedrę jurysprudencji w Oksfordzie. W pracy *Definition and Theory in Jurisprudence* z 1953 roku (wydanej później w zbiorze *Essays in Jurisprudence and Philosophy*) przekonywał, że klasyczna, arystotelesowska metoda definiowania przyjęta w prawie – przez rodzaj najbliższy i różnicę gatunkową – nie jest metodą najlepszą, a w jej miejsce proponował badanie użycia i funkcjonowania słów stosowanych w dyskursie prawnym.

Hart, jak późny Wittgenstein, postanowił badać poszczególne „gry językowe” – wierzył, że zrozumienie tego, co ludzie mają na myśli, gdy używają danego słowa w konkretnym kontekście, zrozumienie roli, jaką dane użycie terminu odgrywa w życiu społecznym, pozwoli mu ustalić obraz rzeczywistości prawnej, który w swoich umysłach tworzą zwykli ludzie⁴⁰. Krytykował Hart tym samym wznoszenie teorii prawniczych na „grzbiecie definicji”, dążenie do uchwycenia pojęć poprzez budowanie definicji na samym początku pracy badawczej⁴¹.

³⁸ T. Szubka, op. cit., s. 41.

³⁹ Ibidem, s. 41–42.

⁴⁰ J.M. Kelly, *Historia zachodniej teorii prawa*, Kraków 2006, s. 432–433.

⁴¹ H.L.A. Hart, *Eseje z filozofii prawa*, Warszawa 2001, s. 26.

Metody badawcze filozofii analitycznej są obecne zarówno w *Esejach...* Harta, jak i w jego *Pojęciu prawa*, ale szczególnie eksponowane są w monumentalnej, encyklopedycznej pracy *Causation in the Law* z 1959 roku, którą Hart napisał wspólnie z wybitnym oksfordzkim znawcą prawa rzymskiego Anthonyem Honoré⁴² (książka ta zainaugurowała karierę Honorégo jako wybitnego filozofa prawa; zastąpił on jako autor poczytnych filozoficznych pism na temat własności, praw, sprawiedliwości, a zwłaszcza odpowiedzialności). *Causation...*, praca trudna w odbiorze, kazuistyczna, opisująca setki rozmaitych przypadków, była szeroko komentowana wśród filozofów i prawników; spotkała się z ciepłym przyjęciem w Ameryce i w Wielkiej Brytanii, wywołała liczne dyskusje, była cytowana także przez sędziów⁴³.

Główną motywacją Harta przy podejmowaniu decyzji o współpracy nad książką była szansa na zastosowanie metod filozofii analitycznej, ściślej filozofii języka potocznego, do badania jednego z najbardziej fundamentalnych i wszechobecnych elementów w prawie – pojęcia przyczynowości, zasadniczego przy przypisywaniu odpowiedzialności prawnej⁴⁴. Zamysł Harta został zrealizowany – *Causation in the Law* uważane jest przez wielu za najlepszą egemplifikację wykorzystania filozofii języka potocznego: „Many philosophers regarded »Causation«, with its systematic application of linguistic philosophy to a specific issue, as representing the pinnacle of the Austin school’s published achievements”⁴⁵.

We wstępie do drugiego wydania książki autorzy zarysowują jej główne cele – między innymi przyznają, że miała ona być odbiciem nurtów filozoficznych lat 50., zwłaszcza filozofii języka potocznego, która uchodziła wówczas za remedium na wszelkie trudności pojęciowe. Ten podstawowy cel praca niewątpliwie spełnia – koncepcja przyczynowości, wypracowana przez Harta i Honorégo dzięki użyciu metod filozofii

⁴² Kiedy Honoré przybył do Oksfordu, poznał Tony’ego Woozleya – filozofa, który interesował się prawem. W 1951 roku zorganizowali zajęcia zatytułowane *Philosophy and Legal Concepts*, w których uczestniczyli luminarze oksfordzkiej filozofii języka potocznego, między innymi Hart, wówczas wykładowca filozofii w New College, a wkrótce profesor jurysprudencji. Hart został poproszony o wygłoszenie wykładu na zajęciach Honorégo, co stało się początkiem ich przyjaźni i współpracy.

⁴³ N. Lacey, *A Life of H.L.A. Hart. The Nightmare and the Noble Dream*, Oxford 2012, s. 213–214.

⁴⁴ R.W. Wright, *The Nightmare and the Noble Dream: Hart and Honoré on Causation and Responsibility*, [w:] *The Legacy of H.L.A. Hart Legal, Political and Moral Philosophy*, red. M.H. Kramer, C. Grant, B. Colburn, A. Hatzistavrou, Oxford 2013, s. 169.

⁴⁵ N. Lacey, op. cit., s. 215.

analizy, nie ma charakteru jednolitego – jest to raczej cała grupa pojęć skupionych wokół centralnej idei przyczynowości rozumianej jako fizyczna manipulacja lub interwencja, przy czym wszystkie peryferyjne rozumienia przyczynowości w jakimś sensie, na różne sposoby, odnoszą się do rozumienia centralnego. Autorzy zgadzają się, że budowanie takiej specyficznej, rozbudowanej koncepcji przyczynowości na gruncie języka potocznego wiąże się z pewnym niebezpieczeństwem, które grozi zwłaszcza prawnikom – wezwani do wyjaśnienia zasad przyczynowości, na które się powołują, często uciekają się do niejasnych metafor „przypadkowej mocy”, „wyczerpania” przyczyn czy „zerwania łańcuchów przyczynowo-skutkowych”.

Praca Harta i Honorégo miała mieć w założeniu wymiar terapeutyczny – chcieli oni uchronić prawników przed posługiwaniem się niejasnymi, wieloznacznymi wyrażeniami i przełożyć owe metafory na terminy dotyczące faktów – jak widać, autorzy realizują tu jedną z podstawowych zasad filozofii języka potocznego – filozofowanie winno być rodzajem terapii, powinno przynosić wymierne korzyści. Autorzy podkreślają, że z ich intencją sformułowania koncepcji przyczynowości na gruncie filozofii języka szło w parze twierdzenie sędziów, którzy wskazywali, że przekonania zwykłych ludzi na temat idei przyczyny są wykorzystywane przez prawo przy konstruowaniu różnych form odpowiedzialności prawnej – oczywiście koncepcja „przyczyny” przeciętnego człowieka jest w procesie jej recepcji przez prawo na różne sposoby modyfikowana i „oczyszczana”⁴⁶. Istotne, że Hart i Honoré po upływie ćwierćwiecza od pierwszego wydania ich książki, w roku 1985, zgodnie potwierdzili, że metody w niej użyte pozostają aktualne i wciąż stanowią podstawę dociekań w prawie.

Drugim celem pracy jest krytyczna ocena pewnej teorii prawnej, którą autorzy określają mianem „nihilizmu” i „minimalizmu” w zakresie koncepcji przyczynowości („casual nihilism and minimalism”). Teoria ta zakłada, że kwestie związane z pojęciem przyczyny nie odgrywają podstawowej roli w rozwiązywaniu problemów odpowiedzialności prawnej. Ograniczają się one w większości wypadków do rozważenia, czy szkoda nastąpiłaby w przypadku braku bezprawnego zachowania. Minimalizm twierdzi, że w prawie nie ma żadnej szczególnej koncepcji przyczynowości poza „faktyczną” ideą przyczynowości jako warunku *sine qua non* – czyli wszystkich warunków, bez których dane zdarzenie nie miałoby miejsca lub nie nastąpiłyby określone konsekwencje. Poza takim (tzw. *but for*) rozumieniem przyczynowości minimalista twierdzi, że decyzje

⁴⁶ H.L.A. Hart, T. Honoré, *Causation in the Law*, Oxford 2002, s. 33–34.

dotyczące przypisania odpowiedzialności przyczynowej opierają się na względach politycznych, takich jak efektywność, lub moralnych, takich jak wina⁴⁷.

Hart i Honoré próbują odrzucić twierdzenia nihilistów oraz minimalistów w zakresie idei przyczynowości, do których zaliczali głównie przedstawicieli amerykańskiego realizmu prawniczego. Minimaliści podkreślali, że jedyną prawdziwie przyczynową kwestią w każdej sprawie jest czysto empiryczne pytanie, czy domniemana przyczyna rzeczywiście przyczyniła się do wystąpienia rzekomego skutku. Zakładali, że sędziowie powinni w swoich orzeczeniach brać pod uwagę jedynie bezpośrednie, a nie odległe przyczyny danego stanu faktycznego, unikając rozbudowanych uzasadnień. Argumentowali, że kwestia empirycznego lub przyczynowego związku jest zazwyczaj trywialnie spełniona oraz że używanie przez sądy terminologii przyczynowej nie tylko do kwestii naturalnego związku przyczynowego, ale także do problemu dalszej odpowiedzialności prawnej kamufluje i zniekształca wielość zagadnień, które powinny regulować odpowiedzialność prawną. Z kolei nihilisci twierdzą, że nawet problem naturalnego związku przyczynowego podlega w ostatecznym rozrachunku, gdy chodzi o ustalenie odpowiedzialności prawnej, uznaniu sędziowskiemu⁴⁸.

Celem autorów jest odrzucenie rzeczonej teorii, choć nie proponują w jej miejsce koncepcji propagującej stawianie przyczynowości w centrum rozważań dotyczących odpowiedzialności prawnej – „przyczynowego maksymalizmu” (*casual maximalism*), nie twierdzą, że pytania dotyczące odpowiedzialności powinny być rozstrzygane wyłącznie przez odniesienie do kryteriów związanych z przyczyną. I choć są przekonani, że sędziowie, zarówno na gruncie prawa cywilnego, jak i karnego, świadomie czy nawet nieświadomie stosują kryteria przyczynowo-skutkowe, to zdają sobie sprawę, że związek przyczynowy nie jest konieczny lub wystarczający dla stwierdzenia odpowiedzialności prawnej⁴⁹. Nie jest konieczny, bo są wypadki odpowiedzialności prawnej, w których nie wymaga się, by działanie pozwanego było przyczynowo powiązane ze szkodą – jest tak np. w przypadku ubezpieczeń⁵⁰.

⁴⁷ N. Lacey, op. cit., s. 212.

⁴⁸ R.W. Wright, *The Nightmare and the Noble Dream...*, s. 168.

⁴⁹ Temat odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę rozwijają obaj autorzy w szeregu esejów, zob. H.L.A. Hart, *Punishment and Responsibility. Essays in the Philosophy of Law*, Oxford 1973 oraz T. Honoré, *Responsibility and Fault*, Bloomsbury 2002.

⁵⁰ H.L.A. Hart, T. Honoré, op. cit., s. 35.

Autorzy *Causation...* chcą rozproszyć i wyjaśnić wszelkie wątpliwości narosłe wokół aplikacji metod filozofii lingwistycznej do badania prawa⁵¹. Jak sugeruje sam tytuł pracy, głównym przedmiotem analizy jest tu pojęcie przyczynowości i jego wykorzystanie przez prawników praktyków. Analiza ta ma szeroki zakres i charakter kompleksowy – obejmuje różne gałęzie prawa – zarówno prawo karne, jak i cywilne, uwzględnia tradycję filozoficzną i współczesne dyskusje wokół rzeczowanego pojęcia, badania autorów dotyczą zarówno *common law*, jak i systemów kontynentalnych⁵².

Hart i Honoré zauważają, że omawiane pojęcie jest przez wielu filozofów, od Davida Hume’a i Johna Stuarta Milla poczynając, uważane za wielce problematyczne⁵³. Niektórzy z nich, podkreślając jego notoryczną wieloznaczność oraz mnogość wynikających stąd wątpliwości, uznają, że jest ono w istocie pozbawione znaczenia. Prawnicy czasem pogląd ten przyjmują i redukują przyczynowość do swoistego konwencjonalnego ozdobnika, który pojawia się w uzasadnieniach decyzji sędziowskich. Zdaniem autorów *Causation...* zastanawiające jest to, jak rzadko sam prawodawca decyduje się na zdefiniowanie związku przyczynowego w sposób precyzyjny. W wielu krajach, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, dyskusja nad pojęciem przyczynowości całkowicie zamarła, jest tam ono traktowane, wedle Harta i Honoré, jak „pojęcie duch”, niewarte teoretycznych rozważań⁵⁴.

Stanowisko takie uznają autorzy za całkowicie niezasadne; przyczynowość to pojęcie niezwykle dla teorii i praktyki prawniczej ważne, jednak nie potrzeba tu wcale jego definicji klasycznej, jednej, jasnej i wyraźnej, ujętej w ramy formalne; jest to pojęcie nieprecyzyjne i niewyraźne. Hart i Honoré zgodziliby się z pewnością z konstatacją Jerrolda Katza i Jerry’ego Fodora, którzy dowodzili, że to właśnie nieprecyzyjność pojęć „pozwała nam przyswajać nowe informacje w ramach istniejącej terminologii, podczas gdy ustalając granice ekstensji pojęć, pozbylibyśmy się tej możliwości”⁵⁵.

Hart i Honoré przekonują, że prawo działa w oparciu na bogatszym pojęciu przyczynowości, niż się zwykle przyjmuje. Twierdzą jednocześnie, że większość jego

⁵¹ Ibidem, s. 34.

⁵² Ibidem, s. 431–497.

⁵³ Ibidem, s. 13–25.

⁵⁴ Ibidem, s. 3–4.

⁵⁵ J. Katz, J. Fodor, *Na co cierpi filozofia języka?*, [w:] *Lingwistyka a filozofia*, red. B. Stanosz, Warszawa 1977, s. 86.

filozoficznych analiz nie nadaje się do wyjaśnienia prawnych zastosowań tego terminu, ponieważ koncentrują się one na przyczynowości w kontekście nauki, a zatem dążą do zidentyfikowania ogólnych praw przyczynowości. Nastawienie takie jest błędne, ponieważ żadne niezmiennie, ogólne prawa nie mogą rządzić określaniem przyczyn w szczególnym kontekście prawnym⁵⁶.

Dostarczane przez filozofów analizy pojęcia przyczynowości są nieadekwatne do potrzeb prawników praktyków; ci ostatni potrzebują do jego badania szczególnej optyki. Prawnicy mają poczucie, że teorie wypracowane przez filozofów sprawdzają się na gruncie nauk naturalnych, nauk przyrodniczych, podczas gdy im potrzebne jest rozumienie przyczynowości odwołujące się raczej do reguł „zdroworozsądkowych”, jako że problemy, z którymi się mierzą, nie mają charakteru naukowego⁵⁷. Filozofowie starają się odnaleźć ogólne związki między poszczególnymi rodzajami zjawisk; prawnicy wykorzystują gotowe już, powszechnie przyjęte typy relacji przyczynowo-skutkowych do badania poszczególnych, indywidualnych wydarzeń czy zjawisk, ich zadanie polega na „aplikowaniu” znanych generalizacji do sytuacji konkretnych.

Jak zalecał późny Wittgenstein, poszukiwanie przyczyny owych zdarzeń czy zjawisk musi uwzględniać każdorazowo określony kontekst, całokształt okoliczności im towarzyszących. Zdaniem autorów *Causation in the Law* istnieją zasady wskazujące na daną konkretną okoliczność jako przyczynę, można je wskazać, nazwać i opisać⁵⁸. „Przedstawili filozofom dylematy prawne związane z przyczynową naddeterminacją (*casual overdetermination*), które nie były dotąd omawiane w literaturze filozoficznej, a nawet nie były rozpoznawane, przedstawili nowatorski test oparty na filozofii, służący do rozwiązywania tych dylematów, oraz zaproponowali zestaw » kauzalnych« zasad głęboko zakorzenionych w zwykłym myśleniu, służących do identyfikowania przyczyn i przypisywania odpowiedzialności prawnej»⁵⁹.

Prawnicy z zacięciem analitycznym powinni skupić się na poszukiwaniu konkretnej przyczyny określonego zdarzenia z wykorzystaniem bogactwa środków oferowanych przez filozofię języka potocznego, przyjmując na zagadnienia związane

⁵⁶ N. Lacey, op. cit., s. 212.

⁵⁷ H.L.A. Hart, T. Honoré, op. cit., s. 8–9.

⁵⁸ Ibidem, s. 10–11.

⁵⁹ R.W. Wright, *The Nightmare and the Noble Dream...*, s. 165.

z przyczynowością pogląd zdroworozsądkowy i optykę zwykłego człowieka⁶⁰. Język potoczny za „przyczynę” danego zdarzenia uznaje to, czym różni się zwykły, normalny przebieg zdarzeń od przebiegu pewnego, rozpatrywanego wydarzenia⁶¹, przy czym ustalenie, co w danym wypadku jest przyczyną, na czym polega wspomniana różnica, bywa często zadaniem trudnym, wymagającym pogłębionej analizy.

W prawie związek przyczynowo-skutkowy jest pojęciem wielopłaszczyznowym, nie należy go zatem wiązać z jedną nadrzędną zasadą, lecz z wieloma zasadami i podzasadami, które skupiają się wokół centralnych, ogólnie uznawanych podstaw przypisywania odpowiedzialności. Te centralne przypadki są powiązane z powszechnym, zdroworozsądkowym rozumieniem związku przyczynowego, mającym swoje odzwierciedlenie w języku. Dobrowolne działanie ludzkie jest centralną zmienną w przypisywaniu prawnej odpowiedzialności przyczynowej (*legal causal responsibility*). Przypadek centralny to działanie celowo ukierunkowane na określony cel, który ma zostać osiągnięty, lub działanie podjęte z przewidywaniem, że cel ten zostanie osiągnięty.

Przypadki drugorzędne, ale istotne, to takie, w których osoba stwarza możliwość powstania rezultatu (np. zostawienie otwartych drzwi stwarza możliwość włamania), oraz takie, w których dana osoba nakłania inną osobę do wywołania określonego skutku lub pomaga jej w tym (np. nakłanianie do popełnienia przestępstwa lub pomaganie komuś w zabójstwie). Jeśli jednak pomiędzy jednym działaniem człowieka a skutkiem wystąpi inny dobrowolny akt ludzki – zwłaszcza jeśli ten drugi akt jest nienormalny lub nieoczekiwany – lub jeśli wystąpi inne nienormalne zdarzenie, takie jak dopust boży, np. burza lub trzęsienie ziemi, prawo generalnie uzna, że łańcuch przyczynowy został przerwany⁶².

Hart i Honoré, procedując zgodnie z dyrektywami filozofii języka potocznego, badając rozmaite sposoby użycia wybranych terminów, znajdują trzy typy pojęcia przyczynowości. „We attempt [...] to trace the outline of three different concepts latent in ordinary thought from which the causal language of the lawyer and also the historian very frequently draws its force and meaning. The first of these has a claim

⁶⁰ Zob. H.L.A. Hart, T. Honoré, op. cit., s. 1.

⁶¹ Ibidem, s. 29.

⁶² N. Lacey, op. cit., s. 212.

to be considered the central concept; it is that of the contingency, usually a human intervention, which initiates a series of physical changes, which exemplify general connections between types of event; and its features are best seen in the simplest cases of all where a human being manipulates things in order to bring about intended change”⁶³. Jego ujęcie wzorcowe autorzy definiują zatem następująco: jest to pewne zamierzone ludzkie działanie, rozpoczynające ciąg fizycznych zmian, które stanowią egemplifikację ogólnych związków pomiędzy różnymi rodzajami zdarzeń.

Ujęcie drugie pojęcia przyczynowości, dalekie od klasycznej, filozoficznej koncepcji Hume’a, dotyczy relacji interpersonalnych; odnosi się do sytuacji, gdy jeden człowiek czynami lub słowami powoduje, że drugi wykonuje pewne działanie. Wreszcie ostatni wyróżniony przez autorów pracy typ pojęcia przyczynowości, popularny zwłaszcza wśród prawników i historyków, wiąże się z koncepcją wykreowania pewnej szansy, możliwości na przyszłość, w celu późniejszego jej wykorzystania. Przykładem z zakresu prawa może być stworzenie możliwości wyrządzenia szkody przez zaniedbanie – „its main application in the law is where an opportunity is provided for harm by the neglect of a common precaution”⁶⁴.

Hart i Honoré starają się opracować zestaw zasad przypisywania odpowiedzialności moralnej i prawnej, które – jak podkreślają – nie są wymysłami prawa ani nie są oparte na celowości, sprawiedliwości czy polityce społecznej, lecz raczej są zdroworozsądkowymi zasadami przyczynowości, będącymi częścią ogólnego zasobu pojęć zwykłego człowieka, i dotyczą raczej kwestii faktów, a nie polityki, podobnie jak w przypadku konwencjonalnego podejścia do stosowania przez prawo innych wysoce ogólnych pojęć, takich jak pojęcia lokalizacji czasowej lub przestrzennej. Twierdzą oni, że te zasady przyczynowości mają bardzo głębokie korzenie w całym naszym myśleniu i w powszechnych poglądach na to, kiedy sprawiedliwie jest ukarać lub zadośćuczynić⁶⁵. Biorąc pod uwagę fundamentalną i wszechobecną rolę przyczynowości w prawie, Hart i Honoré zaprzeczają podstawowemu założeniu pozytywizmu prawniczego – brakowi koniecznego związku między prawem a moralnością – upierając się, że ich zasady przypisywalnej odpowiedzialności moralnej i prawnej są faktycznymi zasadami przyczynowości, głęboko zakorzenionymi w ludzkiej myśli.

⁶³ H.L.A. Hart, T. Honoré, op. cit., s. 2.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ R.W. Wright, *The Nightmare and the Noble Dream...*, s. 166.

Rozważania brytyjskich pisarzy prowadzące do sformułowania nowej, różnej od dotychczasowych koncepcji przyczynowości w prawie stały się punktem odniesienia dla teorii powstałych w następnych dziesięcioleciach. Jednym z twórców rozwijających koncepcję Harta i Honorého i konstruktywnie ją krytykujących jest John Leslie Mackie. Formułując własny pogląd na istotę przyczynowości, przygląda się on wnikliwie koncepcji autorów *Causation*...⁶⁶ Jego teoria, opracowana w książce *The Cement of the Universe*, prezentuje koncepcję „warunku INUS” (*an insufficient, but necessary part of an unnecessary but sufficient condition*). Mackie twierdzi, że przyczyna jest czynnikiem, który – choć sam w sobie nie wystarcza do wywołania skutku – jest niezbędnym składnikiem większego zestawu okoliczności, które są wystarczające do wywołania skutku. Inna popularna dziś koncepcja przyczynowości – NESS (*necessary element of a sufficient set*), przedstawiona przez Richarda W. Wrighta, także jest efektem krytycznej lektury pracy Harta i Honorého⁶⁷.

5. Konkluzje

Causation in the Law stanowi pierwszy tak obszerny wyraz aplikacji metod filozofii analitycznej – przede wszystkim w jej miękkiej wersji – do badania prawa. Zamierzeniem autorów jest odkrycie zasad leżących u podstaw używania przez sędziów języka przyczynowego, który często jest metaforyczny – jak w wypadku pojęcia „przerwania łańcucha przyczynowego”. Hart i Honoré próbują też opisać relacje między tym sądowym rozumieniem przyczynowości a jego rozumieniem bardziej ogólnym, zdroworozsądkowym, osadzonym w użyciu językowym, w poszczególnych kontekstach. Celem tym służy analiza setek rozmaitych, konkretnych spraw, prowadząca do sformułowania ogólnych zasad i zidentyfikowania podstawowego znaczenia związku przyczynowego, obejmującego różnorodne konteksty, różne użycia.

Autorzy realizują podstawowe zalecenia szeroko pojętej filozofii analitycznej – weryfikują powszechnie uznawane zasady, podejmują próbę wyjaśniania mętnych z natury pojęć ogólnych, przyjmują, że intuicyjne rozumienie terminów ogólnych

⁶⁶ J.L. Mackie, *The Cement of the Universe: A Study of Causation*, Oxford 1980, s. 117 i n.

⁶⁷ R.W. Wright, *The NESS Account of Natural Causation: A Response to Criticisms*, [w:] *Critical Essays on "Causation and Responsibility"*, red. B. Kahmen, M. Stepanians, Berlin, Boston 2012, s. 14–18.

jest często niedoskonałe, co jest szczególnie eksponowane, gdy trzeba je zastosować do przypadków nietypowych, respektują także zasadę wykonywania prac analitycznych metodą „drobnych kroczków”. *Causation...* daje pierwszy tak dobitny wyraz tego, że filozofia analityczna dobrze sprawdza się na gruncie rozważań prawniczych.

Książka przedstawia obronę idei, że związek przyczynowy w prawie jest rzeczywiście wyróżniającą się podstawą do przypisania odpowiedzialności, oraz krytykę stanowiska minimalistycznego, które sprowadza pytania o podstawę odpowiedzialności do pytań o jej zakres lub zasięg (Hart i Honoré nie twierdzą jednak, że ich zdroworozsądkowa koncepcja przyczynowości jest jedynym czynnikiem, który określa prawne granice odpowiedzialności za zachowanie).

Autorom nie udało się osiągnąć wszystkich zakładanych celów – choć wypracowali nowe, rozszerzone ujęcie przyczynowości w prawie, nie zdołali trwale przekonać sądów do przyjęcia nowych wytycznych w kwestii badania roli przyczynowości w odpowiedzialności prawnej, nie przekonali też wszystkich kauzalnych nihilistów i minimalistów do zmiany ich poglądów na kwestie związane z przyczynowością. Sam Hart w 1983 roku we wstępie do swojej pracy *Essays in Jurisprudence and Philosophy* przyznał, że przecenił metody filozofii lingwistycznej. Być może uświadomił sobie, że do wniosków wypracowanych w *Causation in the Law* doprowadzić mogły znacznie szybciej inne metody filozofii analitycznej.

Bibliografia

- Adler Joachim, *Mapping the Ancient City: Historical Linguistics Conceptual Clarification*, [w:] *Philosophy of Language and Linguistics: The Legacy of Frege, Russell, and Wittgenstein*, red. Piotr Stalmaszczyk, Berlin–Boston 2014, s. 11–28.
- Austin John Langshaw, *A Plea for Excuses*, „Proceedings of the Aristotelian Society” 1957, vol. 57, s. 1–30.
- Austin John Langshaw, *How To Do Things With Words*, Oxford 1962.
- Ayer Alfred Jules, *Filozofia w XX wieku*, tłum. Tadeusz Baszniak, Warszawa 2003.
- Beane Michael, *What Is Analytic Philosophy?*, [w:] *The Oxford Handbook of The History of Analytic Philosophy*, red. Michael Beane, Oxford 2013.
- Bix Brian, *The Application (and Mis-Application) of Wittgenstein's Rule-Following Considerations to Legal Theory*, [w:] *Wittgenstein's and the Legal Theory*, red. Dennis M. Patterson, Boulder 1992, s. 209–224.

- Bocheński Józef Maria, *Logika i filozofia*, Warszawa 1993.
- Broad Charlie Dunbar, *Critical and Speculative Philosophy*, <http://www.ditext.com/broad/csp.html> (dostęp: 15.07.2025).
- Brożek Bartosz, *Granice interpretacji*, Kraków 2014.
- Charnock Ross, *Hart as Contextualist? Theories of Interpretation in Language and the Law*, [w:] *Law and Language. Current Legal Issues*, red. Michael Freeman, Fiona Smith, Oxford 2013, s. 128–150.
- Copleston Frederick, *Historia filozofii*, t. 8, tłum. Bohdan Chwedeńczuk, Warszawa 1989.
- Dyrda Adam, Gizbert-Studnicki Tomasz, „Socjologia deskryptywna” H.L.A. Harta, [w:] *Wielowymiarowość prawa*, red. Janina Czapska, Michał Dudek, Mateusz Stępień, Toruń 2014, s. 286–301.
- Hart Herbert Lionel Adolphus, Honoré Tony, *Causation in the Law*, Oxford 2002.
- Hart Herbert Lionel Adolphus, *Essays in Jurisprudence and Philosophy*, Oxford 1983.
- Hart Herbert Lionel Adolphus, *Eseje z filozofii prawa*, tłum. Jan Woleński, Warszawa 2001.
- Hart Herbert Lionel Adolphus, *Pojęcie prawa*, tłum. Jan Woleński, Warszawa 1998.
- Hart Herbert Lionel Adolphus, *Punishment and Responsibility. Essays in the Philosophy of Law*, Oxford 1973.
- Hempoliński Michał, *Brytyjska filozofia analityczna*, Warszawa 1974.
- Honoré Tony, *Responsibility and Fault*, Bloomsbury 2002.
- Katz Jerrold, Fodor Jerry, *Na co cierpi filozofia języka?*, [w:] *Lingwistyka a filozofia*, red. Barbara Stanosz, Warszawa 1977.
- Kelly John Maurice, *Historia zachodniej teorii prawa*, tłum. Dorota Pietrzyk-Reeves i in., Kraków 2006.
- Kozak Artur, *Myślenie analityczne w nauce prawa i praktyce prawniczej*, Wrocław 2010.
- Mackie John Leslie, *The Cement of the Universe: A Study of Causation*, Oxford 1980.
- Lacey Nicola, *A Life of H.L.A. Hart. The Nightmare and the Noble Dream*, Oxford 2012.
- Lang Wiesław, Wróblewski Jerzy, *Współczesna filozofia i teoria prawa w USA*, Warszawa 1986.
- Levinson Stephen C., *Pragmatyka*, tłum. Tadeusz Ciecierski, Katarzyna Stachowicz, Warszawa 2010.
- MacCormick Neil, *H.L.A. Hart*, California 2008.
- Marciszewski Witold, *Wstęp*, [w:] Gilbert Ryle, *Czym jest umysł*, tłum. Witold Marciszewski, Warszawa 1970, s. 9–35.
- Martinich Aloysius Patrick, Sosa David, *A Companion to Analytic Philosophy*, Oxford 2001.
- Nielsen Kai, *Broad's Conception of Critical and Speculative Philosophy*, „Dialectica” 1994, t. 48, nr 1, s. 47–64.
- Paździóra Michał, *Czym może się stać postanalityczna filozofia prawa?*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2015, t. 52, s. 11–18.
- Pieńkos Jerzy, *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie, prawo w języku*, Warszawa 1999.
- Ryle Gilbert, *Concept of Mind*, Chicago 1949.
- Ryle Gilbert, *Czym jest umysł*, tłum. Witold Marciszewski, Warszawa 1970.

- Ryle Gilbert, *Logika formalna i nieformalna*, [w:] *Filozofia logiki*, red. Jan Woleński, Warszawa 1997, s. 79–96.
- Ryle Gilbert, *Ordinary Language*, „The Philosophical Review” 1953, nr 62(2), s. 167–186.
- Soames Scott, *Philosophical Analysis in the Twentieth Century*, Oxford 2003.
- Stambulski Michał, *Wiadomość od cesarza. Pojęcie prawa w teorii analitycznej i postanalitycznej*, Warszawa 2020.
- Stanosz Barbara, *Wstęp*, [w:] *Filozofia języka*, red. Barbara Stanosz, Warszawa 1993, s. 5–8.
- Stelmach Jerzy, Sarkowicz Ryszard, *Filozofia prawa XIX i XX wieku*, Kraków 1999.
- Szubka Tadeusz, *Filozofia analityczna. Koncepcje, metody, ograniczenia*, Wrocław 2009.
- Tony Honoré 1921–2019, <https://www.law.ox.ac.uk/news/2019-03-05-tony-honoré-1921-2019> (dostęp: 15.07.2025).
- Wittgenstein Ludwig, *Dociekania filozoficzne*, tłum. Bogusław Wolniewicz, Warszawa 2004.
- Wittgenstein Ludwig, *Philosophical Investigations*, Oxford 1986.
- Wittgenstein Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, tłum. Bogusław Wolniewicz, Warszawa 1970.
- Woleński Jan, *Wprowadzenie*, [w:] Herbert Lionel Adolphus Hart, *Eseje z filozofii prawa*, tłum. Jan Woleński, Warszawa 2001, s. VII–XXVI.
- Woleński Jan, *Wstęp*, [w:] Herbert Lionel Adolphus Hart, *Pojęcie prawa*, tłum. Jan Woleński, Warszawa 1998, s. IX–XXIV.
- Woleński, Jan, *Z zagadnień analitycznej filozofii prawa*, Warszawa–Kraków 1980.
- Wright Richard W., *The NESS Account of Natural Causation: A Responce to Criticisms*, [w:] *Critical Essays on “Causation and Responsibility”*, red. Benedikt Kahmen, Markus Stepanians, Berlin–Boston 2012, s. 13–66.
- Wright Richard W., *The Nightmare and the Noble Dream: Hart and Honoré on Causation and Responsibility*, [w:] *The Legacy of H.L.A. Hart Legal, Political and Moral Philosophy*, red. Matthew H. Kramer, Claire Grant, Ben Colburn, Antony Hatzistavrou, Oxford 2013, s. 165–177.
- Zirk-Sadowski Marek, *Analityczna filozofia prawa*, [w:] *Filozofia prawa. Normy i fakty*, red. Jacek Hołówka, Bogdan Dziobkowski, Warszawa 2020, s. 43–61.

► SUMMARY

O zastosowaniu filozofii języka potocznego do badania prawa – *Causation in the Law* H.L.A. Harta i T. Honorégo

Artykuł omawia dzieło *Causation in the Law* – książkę z zakresu prawa autorstwa Herberta Lionela Adolphusa Harta i Tony’ego Honorégo – w perspektywie zasad filozofii analitycznej, przede wszystkim jej „miękkiej” wersji zwanej filozofią języka potocznego. Luminarze tego nurtu – Ludwig Wittgenstein, John L. Austin i Gilbert Ryle – zwracają szczególną uwagę

na sposób, w jaki język jest używany w codziennym życiu. Przekonują, że wiele problemów filozoficznych wynika z nieporozumień czy konfuzji związanych z językiem.

Kluczowe koncepcje filozofii języka potocznego, które w pracy Harta i Honorého zaaplikowane zostały do prawa, obejmują przyjęcie zasady „znaczenie jako użycie”, zakładającej, że znaczenie słowa określa się poprzez to, jak jest ono używane w różnych kontekstach, a nie przez stałą definicję – podejście takie podkreśla znaczenie kontekstu w interpretacji znaczenia i sugeruje, że język nie może być oderwany od sytuacji, w których jest używany.

Na gruncie omawianej wersji filozofii analitycznej ważne jest wprowadzone przez Wittgensteina pojęcie „gier językowych”, które są różnorodnymi formami użycia języka, w przypadku których liczą się specyficzne zasady i konteksty. Zrozumienie znaczenia słów wymaga zrozumienia konkretnej „gry”, która w danej chwili jest rozgrywana. Inną ważną zasadą filozofii języka potocznego, której wierni są autorzy *Causation...*, jest zakwestionowanie idei tradycyjnej filozofii, które opierają się na abstrakcyjnych koncepcjach i definicjach; wiele z tych kwestii można rozwiązać, jeśli wróci się do sposobu, w jaki ludzie faktycznie używają języka.

Hart i Honoré w swojej pracy przyjęli obecne na gruncie filozofii języka potocznego założenie, że badania filozoficzne powinny być osadzone w rzeczywistości codziennej komunikacji. W *Causation in the Law* autorzy wprowadzają pojęcie przyczynowości jako pojęcie złożone, związane z różnymi kontekstami i użyciami. Książka analizuje wiele przypadków prawnych i stara się wyjaśnić, jak pojęcie przyczynowości funkcjonuje w praktyce prawnej. Autorzy krytycznie oceniają teorie „nihilizmu” i „minimalizmu” w zakresie przyczynowości, które zminimalizowałyby jej rolę w odpowiedzialności prawnej.

Hart i Honoré argumentują, że prawo operuje na bardziej złożonym pojęciu przyczynowości niż to, które zazwyczaj przyjmowane jest w filozofii. Dowodzą, że związek przyczynowo-skutkowy w prawie nie polega jedynie na identyfikacji warunków koniecznych, ale także na identyfikacji konkretnego zdarzenia, które było decydującym czynnikiem w osiągnięciu danego wyniku. Krytykują filozoficzne analizy, które koncentrują się na przyczynowości w kontekście naukowym, sugerując, że prawnicy potrzebują podejścia bardziej związanego z codziennym rozumieniem. Wykorzystują różne typy pojęcia przyczynowości i proponują zasady, które mają swoje korzenie w zdroworozsądkowym myśleniu.

Książka *Causation in the Law* jest ważnym wkładem w dyskusję na temat przyczynowości w prawie. Oferuje nowe perspektywy i zrozumienie związków przyczynowo-skutkowych, pozostaje istotna dla analizy prawnych koncepcji przyczynowości oraz dla zrozumienia, jak język potoczny kształtuje myślenie o prawie.

► SUMMARY

**On the Application of the Philosophy of Ordinary Language to the Study of Law –
Causation In The Law by Herbert L.A. Hart and Tony Honoré**

The article discusses the work *Causation in the Law*, a book on law by Herbert Lionel Adolphus Hart and Tony Honoré, in the perspective of the principles of analytic philosophy, primarily its “soft ” version called ordinary language philosophy. The luminaries of this current – Ludwig Wittgenstein, John L. Austin and Gilbert Ryle – pay special attention to the way language is used in everyday life. They argue that many philosophical problems arise from misunderstandings or confusions about language.

Key concepts of the philosophy of everyday language applied to law in Hart and Honoré’s work include the adoption of the principle of “meaning as use,” assuming that the meaning of a word is determined by how it is used in different contexts, rather than by a fixed definition: this approach emphasizes the importance of context in the interpretation of meaning, suggesting that language cannot be detached from the situations in which it is used.

On the grounds of the version of analytic philosophy under discussion, the notion introduced by Wittgenstein, namely “language games,” which are various forms of language use that have their own specific rules and contexts, is important. Understanding the meaning of words requires understanding the specific “game” that is being played at any given moment. Another important principle of the philosophy of colloquial language to which the authors of *Causation...* adhere is to challenge the ideas of traditional philosophy that are based on abstract concepts and definitions; many of these issues can be resolved by returning to the way people actually use language.

Hart and Honoré’s work adopts the assumption, present in ordinary language philosophy, that philosophical studies should be grounded in the reality of everyday communication. In *Causation in the Law*, the authors introduce the concept of causation as a complex concept associated with different contexts and uses. The book analyzes a number of legal cases, seeking to explain how the concept of causation functions in legal practice. The authors critique the theories of “nihilism” and “minimalism” regarding causality, which would minimize its role in legal liability. Hart and Honoré argue that law operates on a more complex notion of causality than is usually assumed in philosophy. They criticize philosophical analyses that focus on causality in a scientific context, suggesting that lawyers need an approach more tied to everyday understanding. They use different types of the concept of causation, proposing principles that are rooted in common-sense thinking.

The book *Causation in the Law* is an important contribution to the discussion of causation in the law, offering new perspectives and understanding of causal relationships, and remains important for analyzing legal concepts of causation and for understanding how everyday language shapes thinking about the law.